LES 13: VAN OP-ART NAAR DE NIEUWE WILDEN

Graffiti, Kitsch en Horror

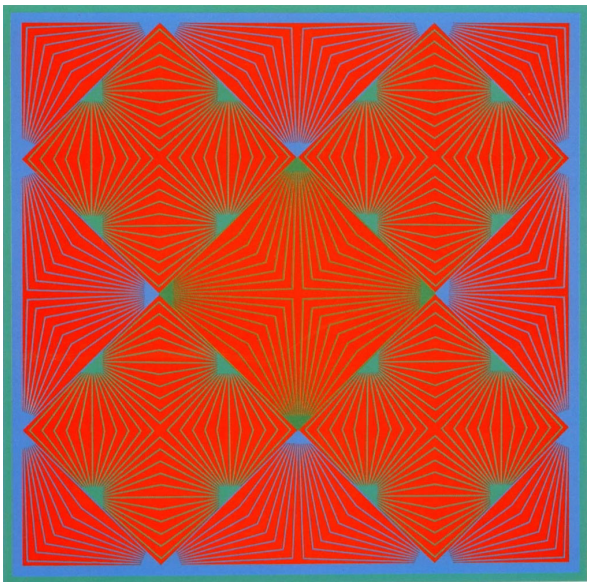
1965 - HEDEN

Inleiding

Gebeurde er dan niets anders dan popart en het nieuwe realisme in de zestiger jaren? Natuurlijk wel. We bespreken eerst een andere stroming die in de jaren '60 opkwam, op-art. Vervolgens kijken we naar graffiti, waar Keith Haring en momenteel Banksy bekend mee zijn geworden. We gaan verder met postpop, dat kitsch van goede kwaliteit maakt. Vervolgens bekijken we de neo-expressionisten om weer even lekker wakkergeschud te worden en sluiten af met de Nieuwe Wilden, de punk-kunstenaars uit de jaren '80.

Op-art

De term op-art is een afkorting van het Engelse optical art, wat optische kunst betekent. Zette popart zich af *tegen* de abstracte en verheven kunst van het post-painterly abstraction van Frank Stella, de op-art was een *voortzetting van* de abstracte kunst. Het scheelt maar één letter maar het verschil is groot.

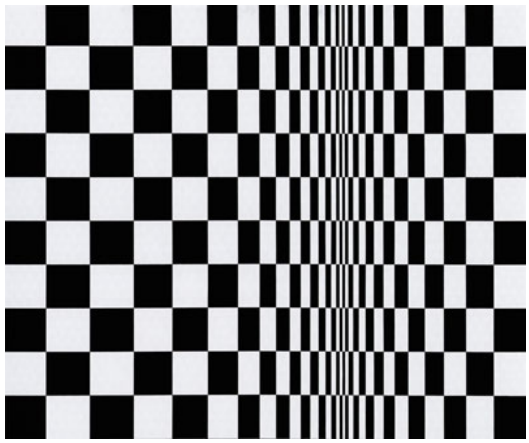
Op-art - Richard Anuszkiewicz- Luminous - 1965 - Melvin Hirsch Collection - Los Angeles - USA

We hebben gezien dat Frank Stella met zijn post-painterly abstraction al geometrische schilderijen maakte met afgeronde hoeken. Abstracte kunst met een diepere filosofische bedoeling. Op-art zet deze geometrische vormen voort, maar maakt kunstwerken die optische illusies vormen. Zonder diepere bedoelingen. Dat maakt deze kunstvorm heel toegankelijk, want iedereen wordt erdoor aangesproken. Het gaat om kubussen die je op het verkeerde spoor zetten, felle kleuren die lijken te vibreren, sterke licht-donker contrasten en hele fijne geometrische patronen. Een combinatie van de complexe vroeg-Christelijke bijbelpatronen, Mohammedaanse kunst, een beetje Mauk Escher, een beetje Mondriaan en een beetje Frank Stella. Abstracte kunst die heel toegankelijk is, dat klinkt als een tegenstelling. Schilder een optische illusie, als je er lang genoeg naar kijkt begint de voorstelling vanzelf te leven en te bewegen.

Als ik pijn aan de ogen krijg als ik een kunstwerk met veel geometrische vormen zie, dan denk ik dat het wel een voorbeeld van op-art zal zijn. Kunst die niet stil lijkt te staan en fysiek iets met jou doet. Dat is apart.

Een wereldberoemde Engelse op-art kunstenares is Bridget Riley (Londen 1931 - heden). Zij begon in de jaren zestig met het maken van zwart-witte werken waarbij het oog van de toeschouwer op het verkeerde been wordt gezet. In de tijd van de happenings, waarbij het publiek betrokken werd bij het maken van kunst, hoorde dit ook zo. Als toeschouwer werd je een beetje zeeziek als je naar haar werken keek. Geweldig! Een fysieke uitwerking op de toeschouwer door het kunstwerk. Een kunstwerk dat lijkt te bewegen! Maar men vond haar werken ook fascinerend en vernieuwend. In 1965 exposeert ze in New York in het Museum of Modern Art met de tentoonstelling 'The Responsive Eye' (het reagerende oog). Mensen stonden te dringen om binnen te komen. In de swinging sixties zijn haar zwart-witte patronen ook goede voorbeelden voor mode-ontwerpen. Vanaf 1967 schildert ze ook met kleur, maakt ze veel reizen naar onder andere Egypte en wordt ze curator in het prestigieuze National Gallery of Art museum. Als kunsthistorica maakte ze veel studies van kunstenaars als Rubens, Poussin, Titiaan, Paul Klee en vele anderen. Ze is soms negen maanden bezig met één schilderij, samen met een aantal assistenten; dat moeten hele bevallingen zijn geweest. Maar alles wordt met de hand geschilderd, zonder hulpmiddelen zoals een liniaal. En de kleuren moeten perfect gemengd zijn. Echt een perfectioniste.

op-art - Bridget Riley - Movement in Squares - 1961 - privécollectie

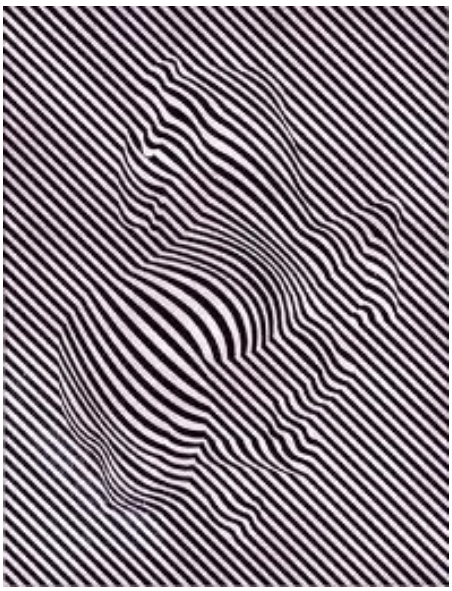
In 2012 ontving Bridget Riley de Nederlandse Sikkensprijs voor haar gebruik van kleur. Naar aanleiding daarvan schilderde ze in het Kunstmuseum in Den Haag een twintig meter lange voorstelling op de muur. Dicht bij Mondriaan, haar grote voorbeeld. Dat zal haar goed gedaan hebben.

De grondlegger van de op-art is Victor Vasarely (Pecs Hongarije 1908 - Parijs 1997). Met zijn Zebra schilderijen uit de jaren dertig en veertig maakte hij in zwart-wit een voedzame bodem voor latere kunstenaars als Bridget Riley. Kijk bijvoorbeeld eens naar deze Zebra uit 1944. Zoiets als dit was nog nooit gemaakt. Met een paar streepjes creëer je de illusie van driedimensionaliteit. Vasarely maakte tussen 1937 en 1950 vijf verschillende zebra-werken die veel worden gereproduceerd.

Op-art-kunstenaars maken dus gebruik van licht-donker patronen, vibrerende kleuren en moiré-effecten. Deze moiré-patronen ontstaan als twee dunne lijnen bijna parallel aan elkaar lopen en er een soort interferentie ontstaat waardoor het lijkt of de lijnen gaan bewegen. Het meest bekende voorbeeld is het streepjeshemd op een oude televisie, dat door het parallel lopen van de TV-lijnen met elkaar kunnen gaan interfereren. De naam moiré is overigens ontleend aan een soort zijde dat zeer dun geweven wordt.

Eens kijken. In de jaren zestig zien we dus popart, de nieuwe realisten en op-art de kunst domineren. Geen diepgaande filosofie over de achtergrond van de kunstwerken, maar het betrekken van de toeschouwer en de samenleving bij het kunstwerk staat centraal. Kunst die geen grote uitleg nodig heeft.

op-art - Victor Vasarely - Zebra - 1944 - particuliere collectie

Maar *wat* een interessante nieuwe kunstrichtingen. Het viel mij op dat er ogenschijnlijk weinig aandacht aan het kunstwerk wordt besteed, maar dat er achter de schermen wel degelijk perfectionisten werken. Kunstenaars die veel weten van de klassieken. Maar vooral kunstenaars die durven.

Arte povera

Een Italiaans vervolg aan de neo-dada beweging van Johns en Rauschenberg waarbij op straat gevonden voorwerpen in de kunstcollages werden gebruikt, heet arte povera (arme kunst). Deze, door de kunsthistoricus Germando Celant bij elkaar gebonden groep moderne Italiaanse kunstenaars, wilde wel degelijk een diepere bedoeling geven aan de kunstwerken en zetten zich af tegen de 'oppervlakkige' Amerikaanse popart. Ze pakten de eigenzinnige draad van Yves Klein en zijn nieuwe realisten op en maakten eind jaren zestig en in de jaren zeventig installaties van gevonden voorwerpen en eenvoudige materialen, waarbij ze de oppervlakkige consumptiemaatschappij aan de kaak wilden stellen. Kijk bijvoorbeeld eens naar de 'Venus van de Vodden' installatie van Michelangelo Pistoletto uit 1974. Hij maakt een flinke stapel felgekleurde vodden, stelt er een Venus met de rug naar ons toegekeerd voor en probeert ons aan het denken te zetten. Waardeloze vodden in tegenstelling met de klassieke Italiaanse cultuur. Zachte stoffen en hard marmer. Kleur versus wit. Een precies gebeeldhouwd sculptuur naast een amorfe stapel stof. Het summum van cultuur naast een stapel alledaagse rotzooi. De stapel vodden is net iets groter dan de Venus. Het lijkt wel of de naakte Venus zich wil kleden. Pistoletto wil aangeven dat zelfs arme vodden het waard zijn om als kunst te dienen. De Venus richt zich tot de vodden, niet tot ons. Bekijk het eens in het Tate Modern in Londen. Wat me opvalt is dat als je wat meer achtergrond hebt bij moderne kunst, het veel meer gaat leven. Door er zonder verdere kennis oppervlakkig naar te kijken, mis je de boodschap. Verborgen betekenissen in de werken komen dan pas naar boven. Net zoals de verborgen verhalen in de 17-eeuwse schilderijen van Rembrandt en Frans Hals - je moet weten waar je naar kijkt. Deze kunst heeft dus wel uitleg nodig.

Arte povera - Michelangelo Pistoletto - Venus of the Rags - 1967/1974 - Tate Modern - Londen

Wij leren vaak over kunst te denken in termen van 'is het mooi gemaakt?', terwijl sommige hedendaagse kunst ons net uitdaagt op de vraag 'is het goed bedacht?' Zoals de arte povera.

Graffiti

Maar terwijl de arte povera in Italië en Europa opgang maakte, kwam er in de Verenigde Staten een nieuwe hype. Kunst die je op de muren van de stad aanbracht. Of op treinstellen. Of op bruggen. Het begon eind jaren zestig maar het zette vooral door in de jaren zeventig en tachtig. We kennen het allemaal. Dit werd bekend als graffiti. De meest bekende graffiti kunstenaar die we bespreken is Keith

Haring (Reading USA 1958 - New York 1990). Deze Amerikaanse kunstenaar die we allemaal kennen van zijn typische poppetjes, overleed al op jonge leeftijd aan de gevolgen van AIDS. Maar in die korte tijd werd hij wereldberoemd.

Graffiti kunst - Keith Haring - Cover Red, Hot & Dance poster voor AIDS-fundraising, 1992 - Collection Keith Haring Foundation

Hij werd geboren als oudste van vier kinderen in Reading, Pennsylvania. Zijn vader tekende stripfiguren en dat inspireerde hem al op jonge leeftijd, Hij bezocht musea en las veel boeken en zijn grote voorbeeld werd Andy Warhol. Zijn abstracte figuren bewegen veel, zijn vrolijk gekleurd, zijn anoniem (geen gedetailleerd hoofd net zoals bij Niki de Saint Phalle) en vallen in elkaar zónder te overlappen zodat alle ruimte zoveel mogelijk ingenomen wordt.

Keith Haring tekent in de New Yorkse metro

Op negentienjarige leeftijd verhuisde hij naar New York om kunst te studeren en hij maakte in de metro kennis met graffiti. Hij vond dat kunst er niet alleen voor de elite moest zijn, maar voor iedereen. Hij begon te tekenen op billboards in de metro en op de muren langs de weg. In de loop der jaren werd hij steeds bekender. In 1982 exposeerde hij al en de belangstelling was erg groot. Hij schakelde over op decoratieve kunst door zijn poppetjes op vazen en T-shirts aan te brengen en de interesse nam wereldwijd steeds meer toe. Hij opent eigen winkels in New York en Tokyo onder de naam ' The Pop Shop' (waardoor hij vaak ten onrechte als popart-kunstenaar te boek kwam te staan). Hij kende veel beroemdheden zoals Grace Jones en Madonna. Hij maakte naast tekeningen en prints ook beeldhouwwerken in de vorm van zijn figuren, makkelijk te herkennen. Over de vraag waarom hij met zijn Pop Shop toch commercieel was geworden zei hij: 'Ik zou meer geld kunnen verdienen door gewoon schilderijen voor een hoge prijs te verkopen, maar door de reproducties voor een lage prijs in mijn winkel aan te bieden ga ik door in de trant van het schilderen in de metro, door kunst voor iedereen bereikbaar te maken en de grens tussen hoge en lage kunst te doorbreken.' Keith Haring was openlijk homoseksueel en ondanks zijn campagnes voor veilige seks kreeg hij in 1988 te horen dat hij AIDS had. In 1990 stierf hij aan de complicaties rondom de ziekte. Madonna schonk de opbrengsten van haar concert in New York van de Blond Ambition Tour aan het AIDS fonds ter nagedachtenis van Keith Haring. Keith Haring maakte kunst voor iedereen, betaalbaar en herkenbaar. Te zien in de metro of te koop op een T-shirt. Of op stropdassen en kopjes, net zoals bij Corneille. Gereproduceerd tot in het oneindige, net zoals de werken van zijn voorbeeld Andy Warhol. Te zien voor iedereen, zonder te betalen, net zoals bij Christo.

Keith Haring schilderde op panelen in de metro van New York. Toen hij steeds bekender werd, kwam het voor dat twee uur nadat het werk af was, het werk al uit de metro gestolen was en later op de kunstmarkt werd aangeboden.

Graffiti-kunst kent veel navolgers, die met wisselend succes onze muren, viaducten en geluidswallen met hun kunstwerken verfraaien. Bedenk, mocht u zich aan deze graffiti ergeren, dat de bedoeling van deze kunstenaars is om

ons iets moois te bieden, zonder ervoor betaald te hoeven worden. Haring wilde de kunst terugbrengen naar het publiek, het van haar sokkel afhalen. Maar als publiek betekent het ook dat je kunst niet meer kunt ontwijken, het wordt als het ware in je gezichtsveld geplaatst of je het nu leuk vindt of niet. Tegenwoordig is de anonieme Britse straatkunstenaar Banksy de meest bekende opvolger van Keith Haring. Sommige van zijn werken worden voor meer dan een miljoen dollar verkocht. Banksy wil anoniem blijven en ervoor zorgen dat mensen zonder te betalen zijn kunst kunnen zien. Banksy zelf wil zijn werk dan ook niet op tentoonstellingen of in musea laten zien.

Banksy - Keep It Spotless - parodie op werk van Damien Hirst - 2007 - verkocht op veiling voor het goede doel voor 1.1 miljoen dollar.

Banksy - graffiti van meisje die een ballon in hartvorm laat opstijgen.

Banksy - 2021 - graffiti van meisje dat met zand speelt - gebruik makend van wegwerkzaamheden.

Banksy is momenteel één van de meest populaire kunstenaars. Zijn voorbeeld Keith Haring wordt vaak in verband gebracht met popart omdat hij net zoals Warhol veel reproducties maakt op een bijna commerciële en industriële manier. Zijn felgekleurde 'bewegende' gestileerde figuurtjes zien we veel op T-shirts en dat doet ook denken aan de bekende prints van Marilyn Monroe op de T-shirts van Warhol. Beiden maakten kunst die ze betaalbaar wilden houden voor het grote publiek. Misschien is het wel zo dat zowel Warhol als Haring beiden openlijk homoseksueel waren en op relatief jonge leeftijd overleden en daardoor een soort cultstatus kregen. Haring noemde zijn winkels 'Pop Shop' wat een directe verbinding naar popart suggereert. Maar misschien ook omdat zijn typische stijl niet verbonden werd met één artiest maar gezien werd als een taal, een communicatiemiddel, bedoeld voor iedereen. Hoe dan ook, Keith Haring veranderde de kunstwereld en pakte een paar elementen van popart weer op.

Postpop (neo-popart)

Popart had begin jaren negentig een revival. Jonge kunstenaars maakten volgens sommigen 'commerciële kitsch' die echter wereldwijd erg aansloeg. Deze stroming werd 'neo-popart' of 'postpop' genoemd. Nieuwe popart die zonder diepere bedoeling de kunst weer bij het publiek moest krijgen door de alledaagse praktijk bijzonder te maken. Ook deze kunstenaars willen elementen uit lagere kunst in hogere kunst verwerken.

De meest bekende kunstenaar hiervan is de Amerikaan Jeff Koons (York, Pennsylvania 1955 - heden). Op 14 november 2012 werd bij Christie's in New York een werk van hem geveild voor meer dan 33 miljoen dollar, een recordopbrengst voor een nog levende kunstenaar. Dat is opmerkelijk als je zijn werk als commerciële kitsch aanduidt. Blijkbaar vindt niet iedereen zijn werk kitsch. Het werk waarom het ging, heette 'Tulips' (tulpen) en bestond uit groot opgeblazen ballonnen in de vorm van tulpen. Een eerder opgeblazen ballon in de vorm van een hangend hart in purperen kleur bracht 24 miljoen dollar op. Kijk dus uit wat je met je opgeblazen ballonnen thuis doet: het kan geld waard zijn. Vergis je overigens niet, het hangende hart weegt 1600 kilo en is 2,70 meter hoog. In roestvrij staal, uitgevoerd met meer dan tien lagen verf, perfect gelakt. Met een strik in goud. Een koopje, het perfecte geschenk voor Valentijnsdag.

Het gaat bij Koons niet om een diepere bedoeling, het gaat alleen om de eerste indruk die je krijgt van een kunstwerk. Je vindt het mooi of niet. Totaal anders dan bij de abstracte kunstenaars, of bij de arte povera, waar je de context moet kennen om een kunstwerk te begrijpen.

Nonsens, zegt Koons, je weet meteen als je iets ziet of het wat is of niet. Je zou geen context bij kunst nodig moeten hebben. Je vindt het direct mooi of niet.

Neo-popart - Jeff Koons - Hanging Heart - 2006 - privébezit

Neo-popart - Jeff Koons - One Ball Total Equlibrium Tank - 1985 - privébezit

Koons werkt met zogenaamde series. Elke serie heeft zijn eigen thema. Zo is 'opblaasartikelen' een serie, zoals de tulpen of het hangend hart. Andere series zijn bijvoorbeeld 'evenwicht', 'banaliteit' en 'gemaakt in de hemel'.

Bij 'evenwicht' werkte Koons met wereldbekende fysici om een basketbal perfect in een aquarium te laten zweven. Maandenlang werkte hij eraan dit technisch mogelijk te maken. De serie 'banaliteit' gaf hem de naam om überkitsch te maken. Zo maakte hij een porseleinen beeld van Michael Jackson en zijn aapje Bubbles, waarvan later één van de drie exemplaren voor bijna zes miljoen dollar verkocht werd. Misschien het meest spraakmakend was de serie 'gemaakt in de hemel', die hij in opdracht van het Whitney Museum voor Amerikaanse kunst maakte. Oorspronkelijk was het idee om kunstwerken op grote billboards te maken om daarmee de mediacultuur als thema te gebruiken. Koons koos ervoor om met zijn toenmalige vriendin Ilona Staller pornografie als thema te pakken en maakte verschillende zeer expliciete seksuele werken. Het maakte heel wat los op de Biënnale van Venetië in 1990. Deze serie maakte hem wel meteen wereldberoemd want iedereen sprak erover.

Jeff Koons werd in York, Pennsylvania geboren in 1955. Zijn vader was meubelhandelaar en zijn moeder naaister. Als puber was hij idolaat van Salvador Dali en hij ging hem zelfs eens opzoeken in zijn hotel in New York. Hij studeerde schilderkunst in Chicago en Maryland. Hij verhuisde in 1977 naar New York en werkte daar als baliemedewerker bij het Museum of Modern Art. Hij verfde zijn haar rood en tekende een Dali-snorretje op zijn gezicht; dat moet een opzienbarende verschijning geweest zijn. Vanaf 1980 werkte hij enkele jaren als aandelenhandelaar op de New Yorkse beurs. De schoorsteen moet ook roken.

Neo-popart - Jeff Koons - Made in Heaven - 1989 - litho billboard - 690cm breed en 317cm hoog

Toen hij op school zat in Maryland, raakte zijn vriendin zwanger van een dochter, Shannon Rodgers. Hij wilde met zijn vriendin trouwen, maar zij vond dat ze te jong waren voor een kind en ze lieten het kind adopteren. Pas in 1995 werd Koons met zijn dochter herenigd. In 1991 trouwde hij met de al genoemde Hongaars-Italiaanse Ilona Staller (ook wel Cicciolina genoemd) en ze woonden een tijd samen

Neo-popart - Jeff Koons - Michael Jackson en Bubbles - 1988 - privébezit (180cm breed en 106 cm hoog)

in München. In 1992 kregen ze een zoon, Ludwig. Maar al snel liep het huwelijk spaak; Ilona vond dat Koons haar fysiek en emotioneel uitbuitte. Hoewel ze hun zoon in co-ouderschap wilden opvoeden, nam Ilona Ludwig mee naar Rome en er volgde een lange reeks rechtszaken. De Amerikaanse rechtbank wees de voogdij toe aan Koons, maar het Italiaanse Hooggerechtshof stelde uiteindelijk Ilona in het gelijk. In 2008 klaagde Ilona Koons aan voor nalatigheid in het betalen van de alimentatie. Momenteel is Koons getrouwd met zijn voormalige assistente Justine Wheeler. Jeff Koons is op dit moment één van de rijkste kunstenaars in de wereld.

Een tweede kunstenaar die we bij de postpop onderbrengen is de Japanner Takashi Murakami (1962 - heden). Ook hij maakt van lagere kunst hogere kunst. Hij wil niet alleen verkopen aan de superrijken maar aan iedereen. Je kunt schilderijen van hem kopen, beeldhouwwerken, video's, T-shirts, sleutelhangers, pluche poppetjes, houders voor je mobiele telefoon en een 5000 dollar dure versie van een Louis Vuitton handtas. Murakami's goedkoopste kunstwerk kost drie dollar, een plastic figuurtje met kauwgombal.

Voorbeeld van een personage in typische animestijl

Murakami werd in 2008 door het tijdschrift Time als enige visuele kunstenaar genoemd in de lijst van de honderd meest invloedrijke mensen in de wereld.

Takashi Murakami introduceerde de term 'superflat' (superplat) voor de samengang van de traditionele Japanse kunst met de naoorlogse Japanse cultuur. De oude Japanse prenten die Van Gogh en anderen zo hadden geïnspireerd baseerden zich op tweedimensionale eenvoudige beelden. Vaak op basis van knappe houtsneden. In de moderne Japanse cultuur zie je ook een platte, tweedimensionale kant van de vercommercialiseerde samenleving in de zogenaamde anime en manga subculturen (Japanse animatiepoppetjes en tekenfilms; manga zijn stripverhalen en anime tekenfilms). Vandaar superflat. Hij zegt over zijn werk 'ik druk hopeloosheid uit'. Zijn bekendste stripfiguur is Mr.DOB, een op Mickey Mouse lijkende anime figuur. Maar met zijn felle kleuren en zijn grijns van oor tot oor is Mr.DOB ook een beetje bedreigend. De naam Mr.DOB is een afkorting van het Japanse woord 'waarom' en is bedoeld om aan te geven dat Takashi Murakami erg kritisch is tegenover de leegheid van de Japanse consumptiemaatschappij. Mr.DOB lijkt erg vrolijk van de buitenkant, maar hij heeft geen diepgang of inhoud of betekenis. Op zijn oren staat de 'D' en de 'B", de 'O' is het ronde gezicht. En hij begrijpt niets van de belangrijke dingen in het leven. Net zoals alle door computer-entertainment of anime geobsedeerde tieners in Japan.

Neo-popart - Takashi Murakami - And then and then and then and then (Mr.DOB) - 1996 - schilderij op canvas - 280cm x 300cm - Queensland Art Gallery

Net zoals Andy Warhol begint ook hij zijn factory (fabriek) waar hij in allerlei media zijn kunst maakt met inmiddels meer dan honderd medewerkers. De naam van de fabriek is Kaikai Kiki. Murakami werd wereldberoemd door zijn samenwerking met Louis Vuitton. In 2003 werd hij genoemd als één van de meest gewilde kunstenaars ter wereld. In 2002 werd een levensgroot anime-beeldhouwwerk met enorme borsten nog verkocht voor 400.000 dollar, in 2008 werd een ander groot anime beeld van een masturberende jongen verkocht voor 13.5 miljoen dollar. Tsja. Het lijkt een beetje op de überkitsch van Koons. Zijn werk staat bekend om zijn Japanse anime motieven, maar ook door zijn glossy kleuren en om zijn schijnbaar 'lieve' figuurtjes die vaak ook psychedelisch of satirisch genoemd kunnen worden. Zijn

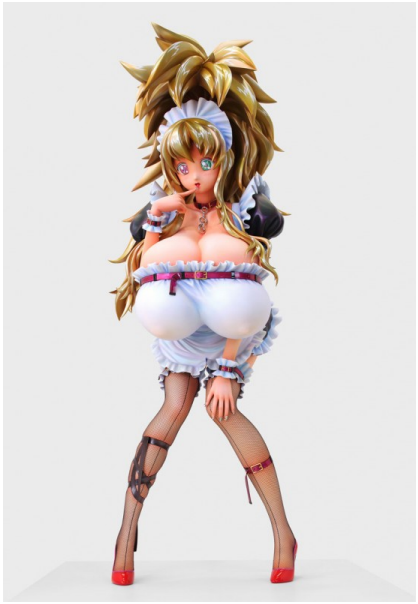
glimlachende bloemen zijn erg bekend. Op het eerste gezicht lijken het dus vrolijke werkjes met leuke kleuren, maar in tegenstelling tot Koons wil Takashi Murakami dus wél een onderliggende boodschap verspreiden: de moderne maatschappij lijkt leuk en aardig, maar kijk uit voor alle oppervlakkigheid. Murakami gebruikt net als Roy Lichtenstein voorbeelden uit stripfiguren voor zijn werk. Net als Andy Warhol gebruikt hij alledaagse figuurtjes die hij in een 'fabriek' vervaardigt en voor enorme bedragen op veilingen verkoopt. Maar in tegenstelling tot Warhol verkoopt hij ook goedkope, kleine werken als T-shirts en sleutelhangers zodat iedereen zijn werken kan bezitten. Hij woonde in de USA en in Japan en leerde in Europa en Amerika de wereld van de fijne kunst kennen.

Neo-popart - Takashi Murakami - Flower Ball - 2002 - privébezit

Hij zei over de kunstwereld: Er komen maar weinig mensen naar musea. Veel meer mensen komen naar bioscopen. Nog meer mensen kijken op internet. Musea zijn ouderwetse media.

Naast verschillende vestigingen van Kaikai Kiki, is Takashi Murakami een belangrijke pleitbezorger van de Japanse kunst en kunstenaars. Tweemaal per jaar organiseert hij het GEISAI festival in Tokyo voor jong talent.

Neo-popart - Takashi Murakami - Beeld van meisje van drie meter - 2011 - privébezit

Young British Artists (Britart)

Als we postpop bekeken hebben in de Verenigde Staten en in Japan, wat gebeurde er dan in Europa in de jaren negentig en in het begin van de éénentwintigste eeuw? Was er nog iets nieuws na de nieuwe realisten en de arte povera? En, omdat de nieuwe realisten vooral Frans waren en de arte povera kunstenaars vooral Italiaans: gebeurde er nog iets in het Verenigd Koninkrijk? Jazeker, in de tijd van de postpop stond er begin jaren negentig een groep jonge kunstenaars op in Engeland die bekend werd onder de naam Young British Artists ('YBA' of ook 'britart' genoemd).

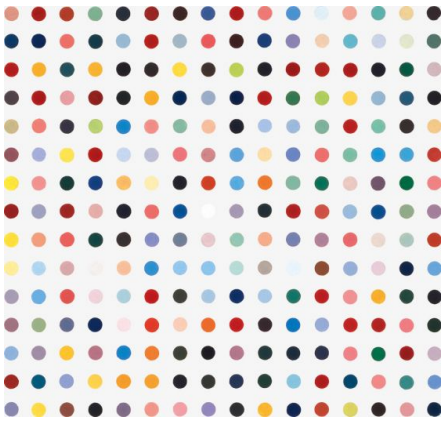
De bekendste kunstenaar van de YBA is Damien Hirst (York 1965 - heden). Damien Hirst is de rijkste levende kunstenaar wereldwijd met een vermogen van meer dan 350 miljoen dollar. Hij is dan ook de eerste kunstenaar die direct zijn werken op veilingen ging verkopen en niet meer via de 'art galleries' (kunstgalerijen) werkte. Eén veiling van zijn werken bij Sotheby's in 2008 bracht meer dan 198 miljoen dollar op, een record voor een veiling van een enkele kunstenaar. Als kunstenaar kun je dus tegenwoordig enorm rijk worden. Maar, net als Jeff Koons en Takashi Murakami, is het een kunstenaar met een enorme controverse. De ene groep vindt hem de beste kunstenaar ooit, de andere groep vindt hem helemaal geen kunstenaar maar hooguit een goede ontwerper.

Kijk, dat is leuk: er is discussie of de rijkste kunstenaar ooit wel kunst maakt. In de loop der eeuwen is er weinig veranderd.

Het centrale thema in de werken van Damien Hirst is de dood. De dood. In al haar facetten. Al op zestienjarige leeftijd bezocht hij in Leeds de anatomische afdeling van de Leeds Medical School om tekeningen te maken. Op de afbeelding hiernaast staat hij op de foto met het losse hoofd van een corpulente overledene. Hij heeft er lol in. Hij zei erover dat de dood je enorme schrik kan geven, maar ook enorme kracht.

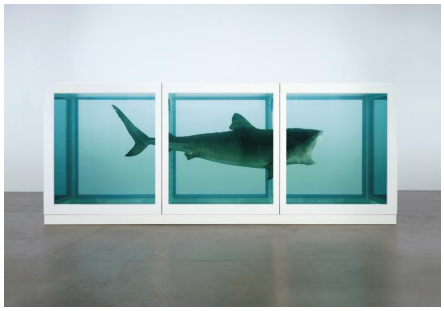

Damien Hirst studeerde vervolgens kunst op de Goldsmith College in Londen, waar hij eerst installaties maakte van apothekerskasten en hele apothekersinrichtingen. Later bereidde hij in 1991 de expositie 'Freeze' (sta stil) voor, die als het begin van de Young British Artists beweging gezien wordt. Op deze expositie maakte hij schilderijen van kleine bolletjes kleur die netjes in een matrix staan, als een werk van een mogelijke broer van Mondriaan. Of als een nieuwe vorm van op-art.

Young British Artists - Damien Hirst - Abalone Acetone Powder - 1991 - privébezit

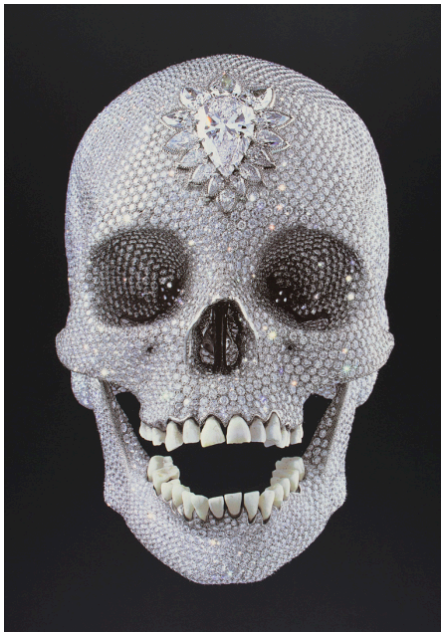
In 1992 mocht hij exposeren in de Saatchi gallery met een aantal nieuwe werken en hiermee brak hij door, vooral met een werk waarbij een dode haai in een aquarium wordt tentoongesteld. Hij wilde zijn dierentuin van dode dieren maken. Hoe kun je bang zijn voor een haai terwijl je weet dat hij dood is? Alleen omdat er in het hoofd van een levende geen dood bestaat. Het werk werd hèt icoon van de moderne Britse kunst. Sommigen vroegen zich af of een haai op sterk water wel kunst was.

Young British Artists - Damien Hirst - The physical Impossibility of Death in the Mind of Someone Living - 1991 - privébezit

Zijn bekendste werk maakte hij in 2007. Het is een platinum afgietsel van een schedel van een overledene uit Londen rond 1760. De tanden zijn de originele tanden. De schedel is bedekt met 8601 kwaliteitsdiamanten. Het heet 'For the Love of God' en is al tweemaal in het Rijksmuseum tentoongesteld.

Zijn moeder vroeg hem wat hij 'for the love of God' (in hemelsnaam) als nieuw werk ging maken. Hij vond dat wel een mooie titel voor zijn schedel.

Young British Artists - Damien Hirst - For the Love of God - 2007 - privébezit

For the Love of God is een herinnering dat het leven op aarde vergankelijk is. Een soort Momento Mori. Als je niet van de dood houdt, kun je het vermommen zodat het lijkt op iets wat draaglijk is. Ook de diamanten staan centraal. Diamanten brengen het beste en het slechtste in mensen naar boven. Mensen doden elkaar voor diamanten, maar ze zijn ook een symbool voor extreme schoonheid.

Er is een controverse over wat 'For the Love of God' heeft opgebracht. Sommigen zeggen dat het ruim 50 miljoen pond heeft opgebracht (veel

meer dan de 'Tulips' van Jeff Koons, het officiële record van een levende kunstenaar). Omdat Damien Hirst zelf op veilingen verkoopt en in dit geval aan een anoniem consortium is de echte prijs nooit duidelijk geworden. Sommigen denken dat hij de verkoop verzonnen heeft, Hirst was zelf onderdeel van het consortium dat de koop deed. De belastingdienst in Engeland heeft hem voor 8,5 miljoen pond aangeslagen (de echte waarde van de diamanten). Tijdschriften gaven aan dat Hirst het werk helemaal niet verkocht had en dat het alleen een uitgebreide publiciteitsstunt was geweest om de rest van zijn werken in verkoopprijs te doen stijgen.

De krant de Daily Telegraph zei erover: 'Als iemand anders deze schedel gemaakt had, zouden we meteen denken aan de vulgariteit. Het ziet eruit als iets dat winkels als Harrods aan consumenten uit de oliestaten zouden verkopen, aan mensen met onbeperkte budgetten, weinig smaak en geen kennis van kunst. Ik kan het zien in de woonkamer van een Afrikaanse dictator of een Columbiaanse drugsbaron. Maar iemand anders maakte het niet - Damien Hirst maakte het. We kijken er op een andere manier naar en realiseren ons opeens dat dit werk op de meest directe en brutale manier de moraliteit van kunst en geld in twijfel trekt.'

Als we het hebben over Damien Hirst, moeten we het ook hebben over zijn grootste fan en beschermheer, Charles Saatchi. Wat Leo Castelli was voor Andy Warhol, was Saatchi voor Hirst. Charles Saatchi was met zijn broer de oprichter van het reclamebureau Saatchi & Saatchi in Londen, het grootste reclamebureau ter wereld in de jaren tachtig. Met zijn galerie 'Saatchi Gallery' was hij dé grote sponsor van Hirst en de Young British Artists. Toen hij de 'Freeze' tentoonstelling bezocht, was hij verkocht. Hij sponsorde meteen een vervolgtentoonstelling in zijn eigen galerie, waar 'de haai' werd tentoongesteld. De rest is geschiedenis. Charles Saatchi was overigens tot 2013 getrouwd met de culinaire Engelse schijfster Nigella Lawson.

Naast Damien Hirst zijn er andere bekende kunstenaars van de Young British Artists. Een vermelding verdient de kunstenares Tracey Emin (Londen 1963 - heden). In 1997 beschreef ze de binnenkant van een kampeertent met 102 namen van mensen waar ze tussen 1963 en 1995 mee naar bed was geweest. Haar vroegere vriendjes, maar ook haar oma stond ertussen. Tsja. Saatchi was verrukt en kocht het onmiddellijk. Echter, Emin wilde niet aan Saatchi verkopen, omdat hij reclame maakte voor Margaret Thatcher. Saatchi moest het dus indirect doen. Emin verkocht het aan een handelaar voor 12.000 pond. Saatchi kocht het van de handelaar voor 40.000 pond. Het stond lange tijd bij hem thuis. In 2001 kon Saatchi het werk verkopen voor 300.000 pond. Het werk ging verloren in 2004, toen een opslagplaats (MomArt) in Londen in brand vloog. Ook veel werken van Hirst en honderd andere werken die Saatchi gekocht had, gingen in vlammen op. Het publiek reageerde met een glimlachje. Maakt ze toch effe een nieuwe tent.

Young British Artists - Tracey Emin - 1995 - Everyone I Have Ever Slept With - Momart (verbrand in 2004)

Kan het dan nog gekker? Ja hoor. In 1999 maakte Tracey Emin een nieuw kunstwerk genaamd 'My Bed' (mijn bed). Ze stelde haar smerige bed tentoon waarin ze vier dagen gelegen had, compleet met slippers, vuile onderbroeken, condooms en pantykousen. Saatchi kocht dit kunstwerk voor 150.000 pond en vond er een leuk plaatsje voor in zijn

huis. Benieuwd wat Nigella ervan vond. Tracey Emin won er bijna de Turner Prize mee, de jaarlijkse kunstprijs voor jonge Britse kunstenaars.

Je hebt het begrepen: gooi geen opgeblazen ballonnen, dieren op sterk water, basketballen, kampeertenten of oude bedden weg. Het kan in de hedendaagse kunstwereld veel geld waard zijn.

Young British Artists - Tracey Emin - 1999 - My Bed - Saatchi Gallery

De werken van na-oorlogse kunstenaars van de popart, de postpop, de arte povera en de Young British Artists worden nog wel eens postmoderne kunst genoemd. Het gaat om de mix tussen hoge en lage kunst, het schokkende effect en het gebruik van tegenstellingen in de werken. Het woord 'postmodernisme' wordt overigens te pas en te onpas gebruikt voor alles wat na de tweede wereldoorlog kwam. Het 'modernisme' bestrijkt dan alles van de twintigste eeuw dat vóór de tweede wereldoorlog kwam, zoals Picasso en Marcel Duchamp. Het gaat me erom dat de termen een keer genoemd zijn, maar je hoeft ze niet te onthouden. Postmodern is dus hedendaags.

We duiken nu verder in de hedendaagse schilders met hun, laten we zeggen, opmerkelijke werken. We gaan eens langs bij Anselm Kiefer, Francis Bacon en Lucian Freud om daarna naar de Nederlandse punk-schilders te gaan.

Neo-expressionisme

Een kunststroming die heel wat stof heeft doen opwaaien is de stroming van de neo-expressionisten. We hadden al postpop, nieuwe realisten en neo-dada, dus deze kan er ook wel bij. Na de tweede wereldoorlog was alles 'neo'. De expressionisten van het begin van de twintigste eeuw (weet je nog, van Die Brücke en Der Blaue Reiter) maakten figuratieve kunst - je herkent wat je ziet - maar met vreemde kleuren en vormen. De neo-expressionisten wilden eind jaren zeventig en in de jaren tachtig na de periode van de abstract expressionisten en de vreemde conceptuele kunst van Yves Klein weer terug naar herkenbare voorstellingen. Maar, wel met een twist. In Nederland heette deze stroming de 'Nieuwe Wilden', waarover later meer. Men wilde herkenbare zaken maken, maar op een choquerende manier en met de bedoeling excentriek te zijn. Herkenbaar, choquerend, politiek geëngageerd, anders dan wat je gewend bent en vaak met materialen die je niet gewend bent. Soms wordt ook de beeldhouwkunst van Anish Kapoor en de architectuur van Frank Gehry 'neo-expressionistisch' genoemd, omdat ze choquerend zijn en met ongebruikelijke materialen gemaakt zijn, maar wij concentreren ons op de schilderkunst.

We beginnen met de Britse schilder Lucian Freud (Berlijn 1922 - Londen 2011). Deze kleinzoon van Sigmund Freud (dat kan geen toeval zijn) was een voorloper van de neo-expressionistische stijl. Zijn naakten en portretten zijn op z'n zachts gezegd opvallend, knallen van het doek, hebben iets agressiefs, choqueren en blijven in je gedachten hangen. Realistisch, maar ook grof geschilderd en overdreven. Hij gebruikt geen felle kleuren, maar vooral vleeskleuren en aardkleuren. De geschilderde personen kijken afwezig, slapen of kijken naar iets anders. De geslachtsdelen vragen vaak nadrukkelijk de aandacht.

De modellen van Lucian Freud moesten vaak maandenlang poseren; velen zijn dan ook slapend afgebeeld.

Neo-Expressionisme - Lucian Freud - Benefits Supervisor Sleeping - 1995 - privébezit

Zijn werk 'Benefits Supervisor Sleeping' haalde zelfs 33 miljoen dollar op bij Christie's in 2008; op dat moment het duurste schilderij ooit voor een levende kunstenaar. Gekocht door de Russische miljardair Abramovich voor zijn geliefde. Oordeel zelf maar of jij het ook thuis aan de muur zou hangen. Het model in kwestie was Sue Tilley, een opzichter bij het arbeidsbureau. Vandaar de titel.

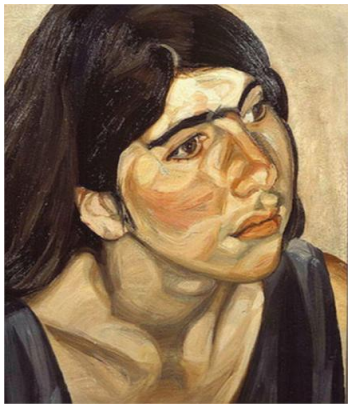
Een schilderij van het zwangere model Kate Moss werd in 2005 voor 7 miljoen dollar geveild. Nog opmerkelijker is dat Lucian Freud een tatoeage op haar onderrug maakte van twee kleine zwaluwen die 'meer dan een miljoen dollar waard is'. Kate Moss ontmoette Lucian Freud omdat ze zijn naam antwoordde op de vraag wie ze het liefst wilde ontmoeten van alle mensen op aarde. Kijk. Hij schilderde haar tijdens haar zwangerschap. Het duurde zeven maanden voordat het af was. Soms poseerde Kate zeven avonden per week. Het hangt nu bij een anonieme koper aan de muur.

Lucian Freud werd geboren in Duitsland uit een joods gezin. Het gezin vluchtte in 1933 naar Engeland. Lucian's grootvader Sigmund volgde in 1938. In 1939 kreeg hij de Britse nationaliteit. Hij gaat naar de kunstacademie in Londen en als de oorlog uitbreekt is hij matroos op een vrachtvaarder op de transatlantische konvooien. In 1942 raakt hij echter gewond en gaat uit actieve dienst. Hij illustreert een gedichtenbundel, raakt langzamerhand steeds bekender en heeft zijn eerste solo-expositie in 1944 in Londen. Hij trouwt in 1948 Kitty Epstein, dochter van een bekende beeldhouwer. Hij leert echter de schatrijke dochter van de eigenaar van de Guinness brouwerij kennen; het meisje heet Lady Caroline Blackwood en ze trouwen in 1953. Hoewel ze in 1959 van elkaar scheidden, wordt gezegd dat dit de enige vrouw is die zijn hart heeft kunnen breken. Lucian werd onderdeel van een groep kunstenaars die later de 'Groep van Londen' werd genoemd, waar ook Francis Bacon deel van uitmaakte; daarover zo meteen meer. Hij ging steeds meer portretten en naakten schilderen. Na iedere penseelstreek maakte hij zijn kwast helemaal schoon, hij wilde dat elk stukje vlees net iets anders was dan het andere. Hij schilderde terwijl hij rechtop stond, zodat er een perspectief van bovenaf ontstaat. Het formaat van zijn schilderijen werd steeds groter. Hij werkte maanden aan één werk (het record is zestien maanden) en liet het model ook komen als hij aan de achtergrond van het schilderij werkte. Er ontstonden hechte relaties tussen schilder en model, zeker omdat Lucian Freud prachtige verhalen kon vertellen of gedichten kon voordragen.

Neo-Expressionisme - Lucian Freud - Kate Moss - 2002 - privébezit

Neo-Expressionisme - Lucian Freud - Annie - 1962 - privébezit

Freud wilde de kern van een persoon blootleggen in zijn portretten. Hij schildert niet wat de modellen proberen te zijn, maar wie ze eigenlijk echt zijn. Hij zoekt de diepere lagen van de psyche op en treedt zo in de voetsporen van zijn opa Sigmund Freud. Mijn eerste indruk van de schilderijen van Lucian Freud was dat ze wel impact op me hadden, maar dat ik ze niet echt mooi vond. Er komt wel heel veel bloot vlees in rauwe kleuren op je af. Maar van zijn portretten ben ik steeds meer gaan houden. Kijk eens naar dit portret van zijn dochter Annie uit 1962. De portretten van Lucian Freud doen me een beetje aan Frans Hals denken. Grove toetsen die de kern van iemand raken. Fascinerend.

Van Lucian Freud wordt gezegd dat hij wel veertig kinderen heeft verwekt bij vele vrouwen. Van veertien kinderen staat het vast; twee uit zijn eerste huwelijk met Kitty en twaalf van verschillende maîtresses. Zijn laatste officiële kind werd geboren in 1985. Hij was toen 63 jaar oud. Lucian Freud overleed in Londen in 2011. Een prachtig leven. Hij portretteerde zelfs de Engelse Koningin, zij mocht echter haar kleren aanhouden.

In 2006 werd Lucian Freud in Engeland door kunstenaars hun 'meest favoriete schilder aller tijden' genoemd. Rembrandt kwam pas op plaats zes.

Zijn corpulente model Sue Tilly zei over Freud: 'Ik had geluk tijd te mogen doorbrengen met iemand die zoveel kon geven en zo hard kon werken. Hij was niet gemeen: hij schilderde wat hij zag. Wat mij het meest opvalt, is dat als ik s' ochtends naar mijn dikke enkels en voeten kijk, ze precies zijn zoals op het schilderij. Zelfs de dunne meiden zien er niet goed uit, nietwaar? Hij schilderde uit liefde'.

Lucian Freud kende vanuit de tijd van de Groep van Londen ook ene Francis Bacon (Dublin 1909 - Madrid 1992). Deze Ierse schilder ging nog verder dan Freud in het portretteren van de innerlijke mens. Hij vond dat door het schilderen van kunstmatige misvormingen en angstaanjagende, chaotische taferelen, de werkelijke persoon pas boven water kwam. Hij schilderde niet de buitenkant van de personen, maar de binnenkant. Hij had ook naar Jackson Pollock gekeken: hij smeet de verf eerst op het doek en ging daarna kijken wat er uit de klodders naar voren kwam. Hij wreef vervolgens de verf met een doek in de vorm van gezichten. Hij noemde dit het boetseren van de verf. Hij werkte dus snel, in tegenstelling tot Freud, want anders verhardde de verf. Bacon prepareerde zijn doeken niet eens. De muren van zijn atelier waren besmeurd met verf (hij gebruikte de muren als pallet) en overal lag vuilnis op de grond. Alle schilderijen lijstte hij in achter een glasplaat, om meer afstand te creëren. En hij maakte veel triptieken, schilderijen in drievoud naast elkaar.

Thema's die hij veel gebruikte waren kruisigingen, röntgenfoto's, schreeuwen, drieluiken, roofdieren, de menselijke mond, apen, pausen en Vincent van Gogh. Hij maakte strakke composities, waarbij ook de 'lege' vlakken belangrijk waren. Hiernaast het portret dat Bacon maakte van zijn vriend en artistiek rivaal Lucian Freud.

Neo-Expressionisme - Francis Bacon - Portret van Lucian Freud - 1964 - privébezit

We hadden het net al over Roman Abramovich, de Russische

miljardair en eigenaar van voetbalclub Chelsea die op een veiling 33 miljoen dollar betaalde voor een Lucian Freud met de corpulente Sue. Op dezelfde veiling in 2014 kocht hij voor 86 miljoen dollar een schilderij uit 1976 van Francis Bacon genaamd 'Triptiek 1976'. Dit maakte het meteen een van de duurste naoorlogse schilderijen en hiermee staat Francis Bacon hoog op de lijst van duurste schilders ooit. Dit komt dus door Abramovich, die de neo-expressionisten sponsorde zoals Saatchi dat gedaan had met de Young British Artists.

Op de zijpanelen van de triptiek zie je het hoofd van een man waarvan de romp smelt in allerlei menselijke organen. Op het middenpaneel zie je Prometheus, die door Zeus werd gestraft door vastgebonden te worden aan een rots waar een adelaar steeds aan zijn lever zit te pikken. Hij gebruikt de Griekse mythologie om zijn eigen persoonlijke tragedie te vertellen. Na de zelfmoord van zijn vriend en minnaar George Dyer in 1971 schildert hij voornamelijk rondom het thema 'dood'. Het wordt gezien als één van Bacon's beste werken. Te zien in huize Abramovich.

Neo-Expressionisme - Francis Bacon - Triptiek - 1976 - privébezit (Abramovich) - tentoongesteld voor de veiling bij Sotheby's

Margaret Thatcher omschreef Francis Bacon als 'That man that makes those dreadful pictures'.

Geboren uit een redelijk welgesteld gezin ontdekt Francis dat hij zich aangetrokken voelt tot mannen. Zijn vader ziet hem een keer voor de spiegel staan terwijl hij het ondergoed van zijn moeder aanhad en sloeg hem daarop meteen in elkaar. Hij zwerft door Europa en laat zich betalen om contact te leggen met oudere heren. Hij begint als binnenhuisarchitect, maar wordt kunstenaar als hij in Parijs de schilderijen van Picasso ziet. Hij wordt fulltime schilder, trekt in bij zijn vroegere nanny en gaat aan de slag. Niemand koopt zijn werk echter. Hij raakt steeds meer gefascineerd door kruisigingen. In de oorlog zag men zijn werk meer als een afspiegeling van het leven van alledag en met één schilderij (op de volgende pagina) werd hij in 1944 opeens beroemd: 'Drie Studies voor Figuren aan de voet van een Kruisiging'. Zijn eigen stijl was geboren.

In 1964 betrapt hij een inbreker in zijn huis. Deze inbreker, George Dyer, wordt de liefde van zijn leven. Verliefd op de inbreker! Dyer kwam uit een criminele familie en was 25 jaar jonger dan Francis. Net als Bacon was Dyer alcoholist en gokverslaafd. Toch heeft George nooit echt gepast in de chique omgeving van Francis. Toen Francis Bacon in 1971 een solotentoonstelling kreeg in het Grand Palais in Parijs, werd het George teveel. Francis stond helemaal in de spotlight, terwijl George 'geduld' werd en duidelijk was dat iedereen hem maar als een vervelende bijkomstigheid zag. Een dag voordat de tentoonstelling geopend werd, pleegde George op hun hotelkamer zelfmoord door een overdosis pillen in te nemen. George werd begraven in Londen en vele geharde criminelen uit East-End moesten op de begrafenis een traantje laten.

Neo-Expressionisme - Francis Bacon - portret van George Dyer - 1966

Francis ontmoette in 1974 een andere jongeman uit East-End, John Edwards genaamd, waar hij een tweede langdurige vriendschap mee kreeg. De alcohol en de lange stapavonden werden steeds minder. Tijdens een vakantie in Madrid in 1992 kreeg Francis Bacon een hartaanval toen hij in een kliniek lag na een astma-aanval. Hij overleed op 82-jarige leeftijd, best een wonder voor iemand die er zo'n ongezonde levensstijl op nahield.

Er wordt ook wel gezegd dat Frances Bacon eerder een symbolist is, dan en (neo) expressionist. Het Symbolisme uit de late negentiende eeuw (denk aan Edvard Münch of Gustav Klimt) richtte zich op het diepe gevoel, weggedrukte angsten, het onderbewuste en de psyche van de mens. Als je naar het meest beroemde schilderij van Francis Bacon kijkt, 'Drie Studies voor Figuren aan de Voet van een Kruisiging', zie je ook dat onderbewuste en beangstigende gevoel terugkomen. Je kunt ook zeggen dat hij eerder surrealistische werken maakt, denk aan nachtmerries, met alle vreemde gedrochten en angstaanjagende taferelen. Maar wij houden hem bij de neo-expressionisten, omdat zijn vele mooie portretten, zoals die van George Dyer, de subjectieve werkelijkheid toch weergeven. Met zijn angst en liefde.

Voor mij maakt Francis Bacon een soort 'horrorfilms' in de schilderkunst. Boeiende horror, maar je moet ervan houden. De opa van Lucian, Sigmund Freud, zou een dagtaak aan Francis gehad kunnen hebben.

Neo-Expressionisme - Francis Bacon - Drie Studies voor Figuren aan de Voet van een Kruisiging - 1944 - Tate Gallery

De derde neo-expressionist die we bespreken is een Duitser en een stuk jonger dan Freud en Bacon. We hebben het over Anselm Kiefer (Donaueschingen 1945 - heden), één van de beroemdste naoorlogse Duitse kunstenaars. Hij maakt schilderijen van enorme afmetingen, waarbij hij naast verf gebruik maakt van stro, zand, stof, beton, roestig ijzer en klei. Zijn motieven zijn vooral de oorlog, destructie, verval en vernietiging. Het wordt er niet vrolijker op met de neo-expressionisten, maar wel interessanter.

Kiefer groeide op in het naoorlogse Duitsland en ging in 1966 naar de kunstacademies in Freiburg, Karlsruhe en Düsseldorf. Hij werd bekend omdat hij in 1969 in verschillende Europese steden zelfportretten op foto's maakt waarop hij de Hitlergroet brengt. Hij wilde het stilzwijgen in Duitsland van het oorlogsverleden aan de kaak stellen. Hij leert in Düsseldorf Joseph Beuys kennen, een bekende Duitse beeldhouwer en performance art kunstenaar, die hem bevestigt dat zijn Hitlergroet kunst is. Beuys leerde hem ook met ongebruikelijke materialen werken zoals tapijtvilt en vet. Naast het oorlogsverleden vindt hij inspiratie in de Germaanse mythologie en Richard Wagners muziek zoals de Ring des Nibelungen.

Neo-Expressionisme - Anselm Kiefer - Dein Goldenes Haar Margarethe - 1981 - privébezit
(Kiefer gebruikt stro en as op het schilderij)

De Roemeense dichter Paul Celan (die in het Duits schrijft) inspireert hem enorm in de jaren zeventig en tachtig; Celan schrijft met zijn gedicht 'Todesfuge' (doodsfuga's) over de holocaust. De fuga's refereren aan dansmuziek die joden in Auschwitz moesten spelen voor de Duitsers. Kiefer neemt op zijn schilderijen teksten op die refereren aan de 'Todesfuge' van Celan. Ook de titels van zijn werken refereren aan dit gedicht. Een tekstregel uit dit gedicht, 'Dein goldenes Haar Margarethe', schrijft hij over het schilderij en met stro maakt hij het gouden haar van dit slachtoffer uit Auschwitz. Herken je de gouden haren op het schilderij? Kiefer maakte verschillende versies van schilderijen met deze titel. Hij vroeg zich af hoe het mogelijk was dat toch zo'n oorlog had kunnen ontstaan, ondanks alle grote Duitse schrijvers, denkers en componisten.

In 1991 verlaat Kiefer vrouw en kinderen en verhuist naar Barjac in Frankrijk, waar hij in een oude zijdefabriek zijn enorme schilderijen gaat maken. In 2008 verhuist hij zijn studio naar Parijs, waar hij een verlaten warenhuis aan de périphérique als locatie kiest. Zo'n honderd vrachtwagens waren er nodig om zijn spullen te verhuizen. In 2011 kocht Kiefer een verlaten atoomreactor bij Koblenz. Zijn atelier is steeds in industrieel erfgoed te vinden, in het beton, waar hij met kranen en kettingen aan zijn grote schilderijen kan werken. Hij is nu getrouwd met de Oostenrijkse Renate Graf en hij houdt haar en hun kinderen buiten alle aandacht van de pers.

In 2011 bracht een werk van Kiefer 3,6 miljoen dollar op bij Christie's. Hij is daarmee één van de belangrijkste neo-expressionisten geworden en hoort zeker in het rijtje met Freud en Bacon thuis. Het Rijksmuseum in Nederland wilde

ook graag een werk van Kiefer en vroeg hem om zijn interpretatie van 'de Nachtwacht' van Rembrandt te maken. Het werk zou tegenover de Nachtwacht komen te staan tijdens de verbouwingsperiode van het museum. Hij kwam terug met een opstelling met drie grote glazen vitrines, waarvan er twee gevuld zijn met zonnebloemen van Van Gogh, het middelste een krakkemikkig klapstoeltje bevat zoals Van Gogh dat zo vaak schilderde; hij noemde het geheel 'La Berceuse' (de wiegster), net zoals een schilderij van Van Gogh. Enigszins perplex reageerde directeur Wim Pijbes van het Rijksmuseum dat hij blij was dat "het monumentale van de Nachtwacht" erin zit en dat hij "ook geen één-op-één vertaling had verwacht".

De rest van kunstminnend Nederland kon er wel om gniffelen en vroeg zich af of de opdracht wel goed was gecommuniceerd. Het NRC van 9 februari 2011 had als kop: "Rembrandt gevraagd, Van Gogh gekregen".

Het werk, vier meter hoog met een gebarsten lemen vloer in de vitrines, een stalen constructie met glas en omlaag hangende verdorde zonnebloemen, weegt maar liefst 3000 kilo en aparte stutten moesten in de verdieping geplaatst worden. Kiefer zelf zei dat 'De Nachtwacht' door Rembrandt geschilderd was toen hij 36 jaar oud was, een jaar van verandering voor hem omdat zijn vrouw Saskia stierf en hij niet meer zoveel in opdracht ging schilderen na de aanvankelijk slechte ontvangst van 'De Nachtwacht'. Vincent van Gogh schilderde 'La Berceuse' toen hij 36 jaar was en geestelijk in verval begon te raken. Ook een jaar van verandering voor Van Gogh. Vandaar de overeenkomst. Tsja.

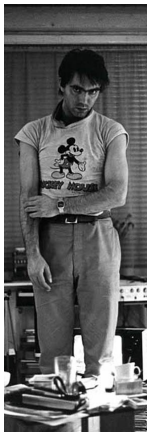

Neo-Expressionisme - Anselm Kiefer - La Berceuse (detail) - 2011 - Rijksmuseum (erachter zie je De Nachtwacht)

Anselm Kiefer vindt "dat kunst soms moeilijk te begrijpen moet zijn". Het is moeilijk te maken. Het is moeilijk te definiëren. Het is niet alleen een luxeproduct waarvan alleen de prijs belangrijk zou zijn. Kunst moet je aan het denken zetten, zoals Kant en Hegel dat vroeger hebben gedaan. Door kunst moet je je op je hoofd krabben." En daar zit wat in. Lucian Freud, Francis Bacon en Anselm Kiefer hebben ons zeker aan het denken gezet. En op ons hoofd doen krabben.

De Nieuwe Wilden

Ook in Nederland was er sprake van een neo-expressionistische stroom in de jaren tachtig. Deze ontstond in Duitsland en heette "de Nieuwe Wilden". De belangrijkste kunstenaars ervan zijn René Daniëls en Peter Klashorst.

René Daniëls (Eindhoven, 1953 - heden) was dé meest belovende Nederlandse kunstenaar zo begin jaren tachtig. Zijn kunstwerken bevatten vaak teksten en gaan meestal over ruimte. Soms is het niet duidelijk wat de voor- of achtergrond is. Zijn schilderijen lijken ook niet af te zijn, zijn dun geschilderd. Ook Daniëls wilde zich afzetten tegen de abstracte en verheven kunst van de jaren zestig en begin jaren zeventig. Eind jaren zeventig maakte Daniëls schilderijen die voornamelijk informatiedragers bevatten, zoals grammofoonplaten, camera's of boeken. Later zijn het vooral vlinderdasjes. Toch vallen zijn kleurstelling en voorstellingen op. Zijn schilderij 'Hollandse Nieuwe' uit 1982 laat haringen zien die elkaar zo lekker vinden dat ze elkaar opvreten. Op zijn schilderij 'The Most Contemporary Picture Show' uit 1983 beeldt hij zijn eigen moeizame loopbaan als kunstenaar af, in tegenstelling tot zijn internationale collega's. Daniëls was een ' angry young man', een mooie jongen en een held in de tijd van de punk, die de nieuwe jeugd vertegenwoordigde. Hij was echter niet heel spraakzaam.

Nieuwe Wilden - René Daniëls - Hollandse Nieuwe - 1982 - Van Abbemuseum - Eindhoven

Toen een Duitse journalist hem vroeg 'Machen wir das Interview auf Deutsch oder Englisch' antwoordde René Daniëls 'Das machen wir überhaupt nicht'.

Hij was de lieveling van het publiek, een mythe. Ontdekt door Rudi Fuchs, de directeur van het Van Abbemuseum in Eindhoven. De kunstenares Marlene Dumas (waarover later meer) zei over hem: 'Hij is verleidelijk en charming, niet dat je meteen met hem in bed wilt klimmen, maar hij is levendig en speels maar ook ernstig en intelligent'.

Nieuwe Wilden - René Daniëls - The Most Contemporary Picture Show - 1983 - Bonnefantenmuseum - Maastricht

Hij sloot zich nooit formeel aan bij de Nieuwe Wilden, die vooral door Peter Klashorst geleid werd. Toch maakte hij in de jaren tachtig deze choquerende, figuratieve en vernieuwende werken en ik deel hem voor deze cursus er toch bij in.

Op kerstavond 1987 werd hij getroffen door een hersenbloeding, die abrupt een einde maakt aan zijn loopbaan. Sindsdien werkt hij niet veel meer omdat zijn motoriek is gestoord. Praten kan hij ook moeilijk, maar dat was voorheen ook al zo. Hij woont op een klein kamertje in een huis van een psychiatrische instelling in Eindhoven. Toch staan zijn oude werken nog steeds erg in de belangstelling en maakt René nog steeds tekeningen. Ik vind zijn werken kleurrijk en interessant: hij zet je steeds op het verkeerde been. Mysterieus, steeds iets anders, ongrijpbaar. Voor mij soms net iets te hoog gegrepen.

Peter Klashorst (Santpoort 1957 - Amsterdam 2024) werd geboren als Peter van de Klashorst. Na de Rietveld Academie cum laude gedaan te hebben in Amsterdam werd hij in de jaren tachtig de informele leider van de Nieuwe Wilden in Nederland. Later werd deze naam omgedoopt tot 'After Nature'. Deze beweging, die choquerende figuratieve kunst maakte na de periode van abstracte kunst in de jaren zestig, was in elk Europees land te vinden. Ze probeerden zich los te maken van de heersende regels van de kunst. Ze wilden weer herkenbare zaken schilderen in een atelier vanachter een schildersezel met een penseel in de hand in het veld de waarneming vastleggen. Vakmanschap was weer belangrijk. Landschappen, stillevens, naakten en portretten werden veelgebruikte thema's. In 1983 ontving hij van koningin Beatrix de Koninklijke Subsidie voor Vrije Schilderkunst. After Nature was het helemaal. De groep werd later in 1995 opgeheven.

Nieuwe Wilden - Peter Klashorst - African Princess - 2002 - privébezit

Na 1995 werd Peter Klashorst bekend met zijn losbandige levensstijl. In het Islamitische Senegal in Afrika werd hij gearresteerd nadat hij lokale vrouwen naakt had geschilderd. Hij kon zich op borgtocht vrijkopen en verliet heimelijk via Gambia het land. Later verbleef hij veel in Nairobi, Bangkok en Cambodja. Hij verwekte bij minstens vier vrouwen kinderen en joeg al zijn geld erdoorheen. Hij verschijnt op TV met een bloedend oor, waar door een prostituee in gebeten is. Drank, drugs en Rock & Roll. In zijn autobiografie "Kunstkannibaal" vertelt hij er openlijk over.

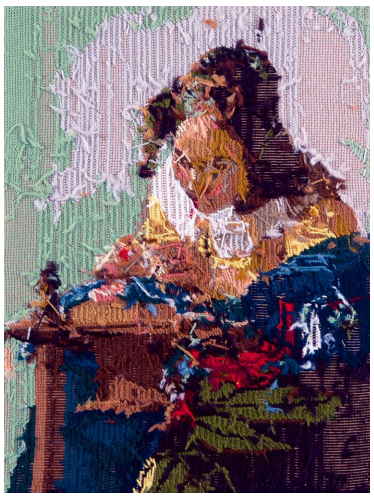
Nieuwe Wilden - Peter Klashorst in zijn atelier

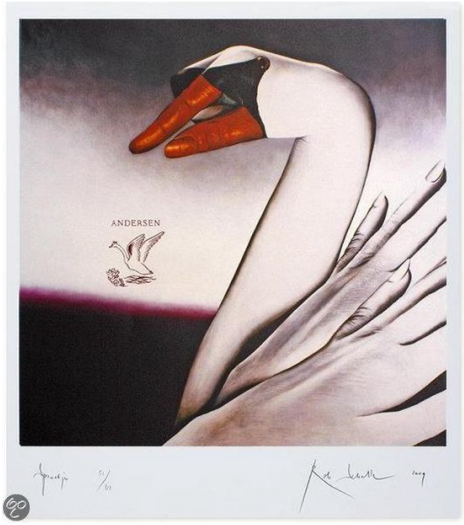
Dat het er in de Nederlandse hedendaagse kunstwereld ook explosief aan toe kan gaan, zien we bij de beeldend kunstenaar Rob Scholte (Amsterdam 1958 - heden). Hij is een 'beeldenmaker', een kunstenaar die afbeeldingen in een andere context zet. Hij choqueert en brengt je soms in verwarring. Hij begon echter als schilder. Nadat hij in 1982 van de Rietveld Academie afkwam, maakte hij snel naam en vertegenwoordigde Nederland op de kunstbeurs Documenta in Kassel in 1987. Hij kreeg in 1990 de prestigieuze opdracht om het Nederlandse paviljoen in te richten op de Biënnale van Venetië. In 1991 mocht hij in Japan een enorme wand- en plafondschildering maken in het Huis ten Bosch Resort in Nagasaki. Zijn ster was rijzende. Hij kreeg in 1993 een aanstelling aan de Kunstacademie van Kassel. Ook privé ging het goed. In 1991 ontmoette hij filmster en fotomodel Micky Hoogendijk en ze traden in mei 1994 in het huwelijk. Kort daarna werd ze zwanger.

Op 24 november 1994 stapten Scholte en Hoogendijk in hun donkerblauwe BMW in de Laurierstraat in Amsterdam, waarna een handgranaat die onder de auto was aangebracht ontplofte. Scholte raakte zwaargewond en verloor beide benen. Micky Hoogendijk kreeg door de aanslag een miskraam. De dader is nooit gevonden. Men vermoedt dat de aanslag voor een ander bedoeld was.

Na een periode van revalidatie en een zoektocht naar de dader, vertrekt hij naar Tenerife. In 1995 wordt er op Tenerife nog een molotov-cocktail door het raam van zijn huis gegooid. Toeval? Scholte en Hoogendijk gaan in ieder geval uit

Rob Scholte -Embroidery Show - Borduurwerk naar Frans Hals - 2009

Rob Scholte - Zeefdruk 'Sprookjes' - zwaan gevormd door handen - 2011

Rob Scholte - Apres Nous le Déluge - Nagasaki - Japan - 1991

elkaar en in 2000 ontmoet Rob Scholte zijn huidige vrouw, Lijsje Snijder. In 2003 keren ze terug naar Nederland, naar Bergen in Noord-Holland. Langzamerhand keert Scholte weer terug in de kunstwereld. Momenteel exposeert hij weer met goede nieuwe werken. Hij heeft een eigen museum in Den Helder maar ligt overhoop met de gemeente.

Net als Andy Warhol heeft Rob Scholte een aanslag overleefd. Maar bij Scholte is de dader nog niet gepakt.

Rob Scholte kreeg niet overal sympathie na de aanslag. Zijn cocaïnegebruik en wilde leven, gecombineerd met een houding de koning van de Jordaan te zijn, leverde hem veel vijanden op. Hij huurde zijn ruime atelier bij een figuur uit de onderwereld. Zelf begon hij veel andere kunstenaars te verdenken na de aanslag. Hij kreeg direct na de aanslag zelfs een haatbrief getekend door 'Peter Klashorst', zijn vriend van de Academie. De politie denkt in het begin dat Scholte het zelf allemaal in scène heeft gezet als 'ultiem kunstwerk'. Dit lijkt niet geloofwaardig, omdat zijn zwangere vriendin in de auto erbij zat (ze hadden net het vorige jaar een miskraam gehad en waren blij opnieuw zwanger te zijn). Later denkt men dat een bekende advocaat, die een straat verder woont, Oscar Hammerstein, die vrijwel in dezelfde auto rijdt, het eigenlijke doelwit was. Jammer eigenlijk, die generatie Nederlandse kunstenaars van eind jaren tachtig en begin jaren negentig. Peter Klashorst raakt door de drugs de weg kwijt en belandt in verre oorden. René Daniëls krijgt een beroerte. En Rob Scholte verliest zijn benen. Kun je nagaan wat er had *kunnen* zijn.

Tot slot

En daarmee komen we aan het einde van deze les. We hebben gekeken naar de post-painterly abstraction van Frank Stella. Naar de neo-dada van Rauschenberg en Johns. Naar de popart van Andy Warhol en Roy Lichtenstein. Naar de nieuwe realisten in Frankrijk zoals Yves Klein en Christo. Naar de op-art met de vibrerende lijntjes. Naar de arte povera en de gekke installaties. Naar de graffiti kunst van Keith Haring. Naar postpop met Jeff Koons en Takashi Murakami. En tenslotte naar de Britse hedendaagse kunst met Damien Hirst en Tracey Emin. Kunst voor het oprapen. Kunst hangt niet meer aan de muur maar wordt een onderdeel van de gewone maatschappij. Nou ja, gewoon.

In de volgende les kijken we naar de beeldhouwkunst en de architectuur na de tweede wereldoorlog. Vervolgens kijken we naar hedendaagse Nederlandse kunstenaars. Kunstenaars die het heel goed doen wereldwijd, maar waar we

misschien in Nederland toch weinig van horen. En we blijven de steeds gekker wordende hedendaagse kunstwereld op de voet volgen. Gek, maar vooral ook fascinerend.

Als je wilt, kun je met de volgende vragen kijken of je iets is bijgebleven van deze les.

1. Wie maakte graffiti werken van bewegende gekleurde figuurtjes die elkaar niet overlappen:

   a. Jasper Johns
   b. Keith Haring
   c. Takashi Murakami
   d. Andy Warhol

2. Wie is bekend om de anime en manga stijl in zijn werk?

   a. Tracey Emin
   b. Jeff Koons
   c. David Hockney
   d. Takashi Murakami

3. Wie liet een basketbal in een aquarium zweven en noemde het kunst?
   a. Jeff Koons
   b. Damien Hirst
   c. Robert Rauschenberg
   d. Frank Stella

4. Welke stelling is waar over Damien Hirst ?
   a. Damien Hirst is een Amerikaan
   b. Damien Hirst is het meest bekend om zijn schedel met diamanten ‘For the Love of God’
   c. Damien Hirst is lid van de arte povera beweging
   d. Damien Hirst is als arme kunstenaar vroeg gestorven.

5. Jeff Koons
   a. is een action painter
   b. is bekend om wat velen überkitsch noemen
   c. is nog steeds gelukkig getrouwd met Ilona Staller
   d. heeft nooit porselein gemaakt

6. Wie maakte op-art?
    a. Peter Klashorst
    b. Bridget Riley
    c. Francis Bacon
    d. René Daniëls

7. Welke bewering is juist?
    a. Anselm Kiefer leverde een hommage aan Van Gogh terwijl een hommage aan Rembrandt gevraagd werd
    b. Rob Scholte kwam om bij een bomaanslag
    c. Rene Daniels is vroeg gestorven
    d. Lucien Freud maakte meerdere schilderijen op één dag

8. Wie werd verliefd op een inbreker?
    a. Jeff Koons
    b. Bridget Riley
    c. Francis Bacon
    d. Jeff Koons

9. Wie werd bekend met zijn arte povera ?
    a. Michelangelo Pistoletto
    b. Damien Hirst
    c. Peter Klashorst
    d. Anselm Kiefer

10. Lucien Freud
    a. behoorde tot de popart groep
    b. werd bekend met zijn Amerikaans Realisme
    c. schilderde in felle kleuren en gooide met verf
    d. was de kleinzoon van Sigmund Freud

Antwoorden: 1-B; 2-D; 3-A; 4-B; 5-B; 6-B; 7-A; 8-C; 9-A; 10-D